

Temaområde kulturmiljövård

Foto: Jeanette Joelsson

Version 3, mars 2020

Länsstyrelsen
Västerbotten

SKOGSSTYRELSEN

region
västerbotten

Länsstyrelsen i Västerbottens län, Skogsstyrelsen och Region Västerbotten är huvudmän för det regionala skogsprogrammet i Västerbottens län

Förord

Den här rapporten beskriver kulturmiljövården i Västerbottens skogar och är skriven inom ramen för det regionala skogsprogrammet i Västerbottens län. Syftet är att rapporten ska ge en grundläggande beskrivning av

- Hur kulturmiljövården idag bidrar till skogsprogrammets vision och mål
- Vad som hindrar kulturmiljövården att bidra ytterligare till skogsprogrammets vision och mål
- Vilka möjligheter som finns att öka kulturmiljövårdens bidrag till skogsprogrammets vision och mål

För att förenkla för dem som har deltagit i skrivandet av rapporten så har vi omformulerat de ovanstående punkterna i fyra frågor:

1. Hur ser företags- och/eller organisationsstruktur ut?
2. Vilka värden (monetära och icke-monetära) skapar kulturmiljövården i Västerbotten idag?
3. Vad hindrar kulturmiljövården från att skapa större värden jämfört med idag?
4. Vilka möjligheter ser ni att öka de värden som kulturmiljövården skapar idag?

Skrivarverkstäder för kulturmiljövården genomfördes den 5 och 18 juni 2019 i Umeå. Följande personer deltog: Ann-Kristin Unander (Skogsstyrelsen), Berit Andersson (Västerbottens museum), Bo Nilsson (Västerbottens läns Hembygdsförbund), Dag Lantz (Länsstyrelsen Västerbotten), Jeanette Joelsson (Länsstyrelsen Västerbotten), Katrine Nygren (Länsstyrelsen Västerbotten), Lage Johansson (Skellefteå museum) och Lasse Kuhmunen (Vilhelmina södra sameby).

Flera av dessa personer, samt Ingela Edholm Forsberg (Skogsmuseet i Lycksele), Iréne Gustafson (Visuellen information och kultur), samt flera från Skogsmuseet i Lycksele, Skellefteå museum och Västerbottens museum, har också bidragit med värdefulla synpunkter och kompletteringar under bearbetningen av rapporten efter skriarverkstaden.

Innehållet i rapporten baserar sig på val av fakta och kunskaper som ovan nämnda personer har gjort. Det är alltså deras perspektiv och vad de tycker är viktigt som återspeglas i rapporten. Anders Esselin (Man & Nature AB/Skogsprogram Västerbotten) har varit redaktör för rapporten. Redaktörskapet har bestått i att samla och strukturera materialet från skriarverkstaden, samt att förtydliga en del av innehållet genom att komplettera med information från diverse källor.

Resultaten från skriarverkstaden har använts som grund under skrivandet av förslag till en regional skogsstrategi. Det kommer också att användas för dialog och arbete i Skogsprogrammets fortsatta process.

Vill du kommentera eller komplettera denna rapport? Skicka då ett mail till:

info@skogsprogramvasterbotten.se

Innehållsförteckning

Förord	2
1. Företag och organisationer	4
<i>Kulturmiljö .....</i>	<i>4</i>
<i>Mål.....</i>	<i>4</i>
<i>Aktörer.....</i>	<i>5</i>
<i>Sysselsättning, jämställdhet, integration .....</i>	<i>7</i>
<i>Samverkan .....</i>	<i>7</i>
<i>Kunskap, forskning, utveckling och utbildning .....</i>	<i>8</i>
2. Värden som kulturmiljövärden i Västerbottens skogar skapar idag.....	11
<i>Ekonomiska värden.....</i>	<i>11</i>
<i>Kulturmiljövärden .....</i>	<i>11</i>
<i>Natur- och miljövärden.....</i>	<i>11</i>
<i>Sociala värden .....</i>	<i>12</i>
<i>Hälsa och välbefinnande.....</i>	<i>12</i>
<i>Regional utveckling.....</i>	<i>12</i>
<i>Agenda 2030.....</i>	<i>12</i>
3. Hinder och utmaningar	13
<i>Skador i samband med skogsbruk .....</i>	<i>13</i>
<i>Bristfälliga kunskapsunderlag .....</i>	<i>13</i>
<i>Begränsade resurser .....</i>	<i>13</i>
4. Möjligheter	15
<i>Minskade skador i samband med skogsbruk.....</i>	<i>15</i>
<i>Bättre kunskapsunderlag och mer resurser .....</i>	<i>16</i>
<i>Forskning och kommunikation.....</i>	<i>16</i>
<i>Andra möjligheter.....</i>	<i>17</i>
Referenser	18

1. Företag och organisationer

Kulturmiljöarbete, eller kulturmiljövård, definieras som ”den verksamhet som bedrivs för att främja kulturmiljöns värden. Det innefattar således såväl vård och levandegörande som nyttjande, dvs. sådana aktiviteter som syftar till att kulturmiljövärden tas tillvara och integreras i samhällsutvecklingen” (SOU 2012:37).

Kulturmiljö

Kulturmiljö är den av människan påverkade miljön som i varierande grad präglats av mänsklig verksamhet och aktivitet. I Sveriges skogar finns forn- och kulturlämningar samt kulturmiljöer som i många fall är betydligt bättre bevarade än de vi finner i de ofta intensivt brukade slätt- och odlingsbygderna. Cirka 75 procent av alla kända och registrerade forn- och kulturlämningar ligger i skogsmark. Kulturmiljön omfattar fornlämningar, biologiskt kulturarv och övriga kulturhistoriska lämningar (Lundh 2019).

En fornlämning är en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. En fornlämning ska antas vara tillkommen före 1850. Fornlämningar har skydd i Kulturmiljölagen (1988:950). Till alla fornlämningar hör även ett så stort markområde som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Vanliga fornlämningarna i Västerbottens län är t.ex. fångstgropar, stenåldersboplatser och samiska härdar.

Biologiskt kulturarv är natur som berättar om kultur. Det biologiska kulturarvet utgörs av ekosystem, naturtyper och arter som uppstått, utvecklats eller gynnats genom människans nyttjande av landskapet och vars långsiktiga fortlevnad förutsätter eller påverkas positivt av brukande och skötsel. Det kan gälla hamlade träd, gamla vårdträd, trädristningar med mera. På gamla torpställen och fäbodan finns t.ex. ofta kulturväxter, tillsammans med en rad andra tillhörande lämningstyper (Lundh 2019). Det biologiska kulturarvet omfattas av hänsynsreglerna i Skogsvårdslagen (Skogsstyrelsen 2014). Exempel på biologiska kulturarv i Västerbotten är raningsmarker, fäbodan, skogstorp med öppna och tidigare betade marker, stenrösen, äldre träd, bevattningsdiken, renvallar och samiska visten.

Övriga kulturhistoriska lämningar är lämningar efter människors verksamhet som uppfyller kriterierna för fornlämning men antas vara tillkomna 1850 eller senare (Kulturmiljölagen 1988:950). Övriga kulturhistoriska lämningar omfattas av hänsynsreglerna i Skogsvårdslagen (Skogsstyrelsen 2014).

Mål

Sedan 2014 finns fyra nationella kulturmiljömål¹. Dessa ska vara vägledande för kulturmiljöarbetet på regional och kommunal nivå och främja:

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas,
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön,
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser, samt
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

---

¹ Införandet av de nya målen föranleddes av Regeringens proposition Kulturmiljöns mångfald 2012/13:96.

Det övergripande nationella målet för miljöpolitiken är att till nästa generation kunna lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta. Att bevara och utveckla kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena är viktigt för möjligheterna att nå flera av miljökvalitetsmålen och därmed för omställningen till ett hållbart samhälle. För kulturmiljön är en hållbar utveckling att historisk mångfald tas tillvara och att skador på kulturmiljön och kulturföremål inte uppstår. Den historiska mångfalden i miljön omfattar spåren av människans bruk av landskapet, genom både markanvändning, bebyggelse och biologiskt kulturarv (Riksantikvarieämbetet webbplats 1).

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagen i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister. Bland dessa målbilder finns särskilda målbilder för kulturmiljöer (Skogsstyrelsen 2014).

Aktörer

Kulturmiljövård är tvärsektorielt vilket betyder att det utförs av många aktörer och kompetenser och inom många typer av organisationer och företag, såväl privata och offentliga som ideella.

Nationella myndigheter

Riksantikvarieämbetet ansvarar för frågor om kulturarvet och kulturmiljön. Myndigheten leder och stödjer arbetet med att bevara, använda och utveckla kulturarvet i landet. Dessutom fördelar Riksantikvarieämbetet bidrag och granskar länsstyrelsens arbete och tillsyn enligt Kulturmiljölagen och tillhörande förordningar och föreskrifter. Andra statliga myndigheter, som till exempel Boverket, Jordbruksverket, Naturvårdsverket och Skogsstyrelsen, har inom sina verksamhetsområden ansvar för kulturmiljön och att de nationella målen för kulturmiljöarbetet uppnås (Riksantikvarieämbetet 2017).

Skogsstyrelsen

Skogsstyrelsen utövar tillsyn över övriga kulturhistoriska lämningar i skogen. Genom inventering av hänsyn till kulturlämningar levereras statistik för uppföljning av miljömål och de skogspolitiska målen. Skogsstyrelsen tar också initiativ till samverkan mellan skogsnäring och myndigheter för att verka för bättre hänsyn till kulturmiljöer. Skogsstyrelsen utbildar många hundra skogsentreprenörer, avverkningsplanerare och övriga tjänstemän i kulturmiljövård varje år. Skogsstyrelsen arbetar även med kvalitetsgranskning av materialet i skog- och historieregistret och med viss nyinventering.

Länsstyrelsen

Länsstyrelsen ansvarar för det statliga kulturmiljöarbetet i länet. I förhållande till skogliga frågor är Länsstyrelsen beslutande instans för hur hänsyn enligt Kulturmiljölagen ska tas till fornlämningar i skogsbruket och besluten spelar en särskild roll vid genomförandet av föryngringsåtgärder efter avverkning. Länsstyrelsen kan också besluta om att inrätta kulturresevat enligt bestämmelser i Miljöbalken. Länsstyrelsen fungerar även som rådgivande instans gällande fornlämningar för markägare och är remissinstans för Skogsstyrelsens bidrag till åtgärder för att bevara kulturmiljöer. Länsstyrelsen kan också själv besluta om bidrag till projekt eller åtgärder som syftar till att synliggöra och bevara det skogliga kulturarvet.

Kommunerna

Kommunerna har ansvar för planering av mark och vatten inom kommunen genom översikts- och detaljplanering. Den lag som reglerar detta är Plan- och bygglagen. Kommunerna arbetar också för att synliggöra och tillgängliggöra kulturlämningar i skog, t.ex. genom att anlägga och sköta leder. Kommunerna jobbar även med kulturmiljövård i skogen i egenskap av att vara skogsägare.

Museerna

Länsmuseet i Umeå, Skellefteå museum och Skogsmuseet i Lycksele samlar in, förvaltar och förmedlar kunskapen om länets kulturarv och kulturmiljöer. I samband med olika insatser genereras kontinuerligt ny kunskap om skogens lämningar. Utåtriktad verksamhet i form av utställningar och annan pedagogisk verksamhet är en viktig del av de regionala museernas arbete. Skogsmuseet i Lycksele har ett särskilt övergripande regionalt ansvar för skogens och skogsbrukets historia, samt det samiska, och ska verka för att det skogliga kulturarvet hålls levande och kan brukas av en bred allmänhet genom ökad delaktighet. Mindre skogliga arbetslivsmuseer spelar också en roll både för besöksnäringen och länsbornas möjligheter till historisk förankring vad gäller skog. Exempel i Västerbotten är Sågverksmuseet i Holmsund, Norrbyskärs museum, Drängsmarks ångsåg och Torvsjö skogsmuseum.

Västerbottens läns hembygdsförbund

Hembygdsrörelsens roll är att bevara och utveckla kulturarvet, samt att använda och sprida kunskap. Rörelsen har ambitionen att stärka sin roll som en samlande och drivande kraft i det regionala kulturmiljöarbetet, samt stärka, etablera och upprätthålla funktionella nätverk för aktörer inom det lokala, regionala, nationella och internationella kulturmiljöarbetet. Västerbottens läns hembygdsförbund har 64 medlemsföreningar med sammanlagt ca 6 000 medlemmar. Länsförbundet bistår lokala föreningar när de behöver stöd i konflikter som kan uppstå och bidrar till kompetensutveckling.

Samebyar och sameföreningar

Samebyar och sameföreningar har ambitionen att föra vidare kunskap som är knuten till landskapet mellan generationer. Mycket av det material som används i samiskt hantverk (duöjjie²) och för samiska byggnader kommer från skogen. De driver eller deltar i kulturmiljöprojekt, visar lokala samevisten och berättar om samisk kultur, kulturarv och samiska kulturmiljöer.

Skogsbruket

I Sverige har skogsbruket i huvudsak två lagar att förhålla sig till: Kulturmiljölagen och Skogsvårdslagen. Dessutom gör skogsbruket frivilliga åtaganden att skydda skogens kulturarv, t.ex. genom skogliga certifieringssystem som FCS³ och PEFC⁴. Under ledning av Skogforsk har företrädare för skogsbruket i hela landet även tagit fram branschgemensamma riktlinjer för att minska skadorna på forn- och kulturlämningar. För vissa personalkategorier och entreprenörer är grundutbildningen enligt SYN (SYN-skogsbrukets yrkesnämnd) ett krav enligt Svenska PEFC:s Entreprenörsstandard. Dessa utbildningar omfattar de hänsyn, som ska tas för natur-, kultur-, och sociala värden.

Företag

Det finns flera arkeologiföretag verksamma i länet som jobbar på uppdrag med att undersöka, dokumentera och registrera fornlämningar. Flera turistföretag i länet avänder och visar kulturmiljöer i sin verksamhet.

---

² Umesamisk stavning

³ Forest Stewardship Council

⁴ Programme for the Endorsement of Forest Certification

Privatpersoner

Det finns många privatpersoner som engagerar sig i skogliga kulturmiljöer. De vårdar, dokumenterar och driver projekt som t.ex. att skriva ned bygdens eller samebyns historia. Kunskapen om kulturarvet i de västerbottniska skogarna skulle vara mycket fattigare utan alla dessa hängivna privatpersoner. Deras kunskap, övervakning och information om den västerbottniska skogens kulturarv är ett mycket viktigt komplement till statligt finansierade inventeringar och vård.

Sysselsättning, jämställdhet, integration

Sysselsättning

Det är svårt att uppskatta hur många som är sysselsatta i kulturmiljöarbete kopplat till länets skogar, eftersom många av dem som jobbar med skoglig kulturmiljövård också jobbar med andra kulturmiljöfrågor. Mellan tummen och pekfingret handlar det om 20–40 personer⁵. Därtill tillkommer ideella insatser. Under 2018 gjordes t.ex. ideella insatser inom ramen för Västerbottens läns hembygdsförbund motsvarande 8 miljoner kr (räknat på 210 kr/arbetstimme) i Västerbotten, vilket innebär ca 38 000 arbetstimmar.

Jämställdhet

På myndigheterna är det ungefär lika många kvinnor och män som jobbar med kulturmiljövård. Skogsmuseet i Lycksele, Sveriges Lantbruksuniversitet och Skogssällskapet gör olika insatser för att lyfta kvinnors berättelser och perspektiv med koppling till det skogliga kulturarvet.

Integration

Genom sin programverksamhet ger Skogsmuseet i Lycksele och övriga museer många nya svenskar i olika åldrar kunskap och upplevelser om skogshistoria och skogliga kulturmiljöer. Det skogliga kulturarvet är också en bra utgångspunkt för s.k. igenkänningsaktiviteter där man kan "känna igen", hitta kopplingar och gemensamma referenser mellan sitt nya land och det land man kommit ifrån. Skogsmuseet i Lycksele tar även emot grupper från bl.a. SFI⁶ för att visa och berätta om det regionala, skogliga kulturarvet. Hembygdsföreningarna i länet jobbar också aktivt för att använda kulturmiljöer som en möjlighet till integrering. Fortfarande är det dock vanligare att personer födda i Sverige besöker historiska platser jämfört med personer födda utomlands (Riksantikvarieämbetet 2017).

Samverkan

ArbetSam

Mer än 500 arbetslivsmuseer i Sverige är medlemmar i Sveriges största museiförening, ArbetSam. I Västerbottens finns elva medlemmar, varav fem med skoglig anknytning: Skogsmuseet i Lycksele, Norrbyskärs museum, Drängsmarks ångsåg, Bure arkiv, Olofsfors bruksmuseum och Robertsfors bruksmuseum. ArbetSams uppgift är att på olika sätt stärka arbetslivsmuseernas positioner och verksamheter.

Grip on-LIFE

Grip on-Life är ett exempel på ett samarbetsprojekt som delvis handlar om att tillgängliggöra och synliggöra kulturmiljöer. I detta projekt jobbar Skogsstyrelsen, Länsstyrelsen, Havs- och vattenmyndigheten, flera skogsägarföreningar, m.fl., bland annat med att utveckla vattenslingor på olika platser i länet där kulturella värden tydliggörs.

---

⁵ Personer anställda på Länsstyrelsen, Skogsstyrelsen, museerna och skogsbolagen som helt eller delvis arbetar med kulturmiljövård inom sina anställningar.

⁶ Svenska för invandrare

Kraftsamling kultur

I projektet Kraftsamling kultur, som bedrivs i region Nord, samverkar myndigheter, skogsbruket och organisationer med målsättningen att inga forn- eller kulturlämningar ska skadas i samband med skogsbruk.

Museinätverket Skog & Trä

Ett nätverk för skogshistoriska museer och anläggningar i hela landet. Skogsmuseet i Lycksele har som Sveriges enda helårsöppna skogsmuseum en drivande roll i nätverket. Syftet är att stärka de skogliga museernas position i det svenska museilandskapet och att skapa ett gemensamt informationsmaterial med broschyrer, webbsidor m.m., samt att samordna dokumentation från de olika samlingarna och synliggöra dessa på webben.

Skog & historia

Skog & Historia bedrevs i Västerbottens län, 1997–2007. Under denna tid registrerades ca 14 000 forn- och kulturlämningar. I projektet deltog mer än 500 personer som fick kunskap om skogens kulturlämningar. Sedan 2012 har "Skog och historia-projektet" bedrivits av Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet. Projektets fortsatta syfte är kvalitetssäkring av inrapporterade lämningar.

Skogshistoriska Sällskapet

Nationell förening med syfte att lyfta fram kulturhistoriska värden i skogen, väcka intresse för skogens historia och visa hur människor i alla tider haft nytta av skogen. Sällskapet samlar människor med olika relationer till skogen, från de som har skog som yrke till forskare och den skogsintresserade allmänheten. I styrelsen ingår ledamöter från Västerbottens län och det finns också regionala kontaktpersoner i länet.

Skogligt KULTurMiljönätverk nord (SKUM)

I SKUM hanteras skogsfrågor och erfarenhetsutbyte genom bland annat årliga träffar. Flera myndigheter ingår i nätverket, liksom läns museerna i de fyra nordliga länen.

Kunskap, forskning, utveckling och utbildning

Skogshistoria innefattar både själva skogens och skogsbrukets historia. På så vis ligger ämnet i gränslandet mellan naturvetenskap, samhällsvetenskap och humaniora. Skogen har alltid spelat en mycket viktig roll för människan, men sättet som skogsresursen har använts och brukats har förändrats dramatiskt över tiden. Centralt i den skogshistoriska forskningen är därför att bättre förstå människans specifika användning av skogsresursen, hur nyttjandet har förändrats över tiden och vilka effekter det har gett på skogen. Svaren på de här frågorna är viktiga för att kunna dra slutsatser om hur dagens skogsbruk påverkar morgondagens skogar. Mycket av dagens skogshistoriska forskning är tvärvetenskaplig. Det innebär att flera olika forskningsområden kan kombineras, såsom ekologi, paleoekologi, historia, arkeologi, etnologi och ekonomi, för att nämna de vanligaste (Lycksele skogsmuseums webbplats).

Museerna

Museerna genomför löpande utredningar och undersökningar inför olika exploateringar där ny kunskap om skogens lämningar framkommer. Genom regionala samarbeten och EU-projekt utvecklas metoder att sprida kunskap om det skogliga kulturarvet till fler grupper. I samarbete med Skogsstyrelsen genomförs även utbildningar av företag verksamma i skogsbruket.

Skogsmuseet i Lycksele har till uppdrag att utveckla forskningsarbete med inriktning mot skogens och skogsbrukets historia samt samverka med andra organisationer och institutioner på såväl regional, nationell som internationell nivå. Skogsmuseet bedriver också pedagogisk verksamhet med inriktning

på skogshistoria och skogens kulturmiljöer mot olika målgrupper, främst barn och unga men även yrkesverksamma inom skogsnäring och besöksnäring. Genom Skogsbussen, som sponsras av Mera Skog, ges exempelvis elever från hela länet möjlighet att besöka Skogsmuseet i Lycksele för att uppleva en dag på temat skogens historia och kulturmiljö.

PINUS (projekt innovativa upplevelser i brukad skog) handlar om att föra samman besöksnäring, skogsnäring och skoglig akademi för att skapa turistiska möjligheter i brukad skog. Genom samarbete och kunskapsutbyte kan PINUS ta fram nya, unika besöksmål i skogen, vilket i sin tur möjliggör för små och medelstora företag inom regionens besöksnäring att växa på en ny marknad: tematisk kunskapsturism i skog. Inom PINUS har bl.a. en skogshuggarföreläsning i Järptjärns naturreservat i Vindeln rustats upp och tillgängliggjorts för besökare.

I en förstudie med fokus på det samiska kulturavet har Skogsmuseet i Lycksele undersökt förutsättningarna för VUARKKÁ⁷ – en mötesplats och ett visningsarkiv i Södra Lappland. Målet är att med hjälp av förstudien kunna fatta beslut om och hur Skogsmuseet med samarbetspartners ska gå vidare för att etablera Vuarkká – fysiskt, publikt, innehålls- och samarbetsmässigt.

Exempel på tidigare projekt som Skogsmuseet i Lycksele har arbetat med är Kulturarvet i Nordskandinaviska Gammelskogar (KING) och Skogens Kulturarv i Kvarkenregionen.

Samisk traditionell kunskap (árbbiemáhttu⁸)

De värden som är kopplade till naturen och kulturlandskapet bygger på en lång kontinuitet av områdets brukande och har gett en högt utvecklad traditionell samisk kunskap (árbbiemáhttu) om de värden som finns där och hur de långsiktigt ska förvaltas. Den traditionella kunskapsöverföringen mellan generationerna bygger på erfarenheter och kunskaper som förvärvats under mycket lång tid. Árbbiemáhttu är både immateriell eller materiell till sin natur, en kunskap som individen bär med sig. Kunskapen kan många gånger kopplas till specifika platser i naturen. Den samiska traditionella kunskapen finns också i kulturlämningar i naturen, till exempel heliga platser, renvallar, kåtatomter och mycket mer. Det är en specifik kunskap som samer som lever i specifika områden har. Traditionell samisk kunskap ska inte betraktas som en motsättning till vetenskaplig modern kunskap, utan det är två kunskapstraditioner som existerar sida vid sida och kompletterar varandra. Det traditionella kunskapsparadigmet ska inte ersätta vetenskapliga kunskapstraditioner utan det handlar om att árbbiemáhttu ska värderas och respekteras på samma sätt som andra kunskapsparadigm (Nordin Jonsson 2010).

Skogen i skolan

I Västerbotten drivs Skogen i skolan inom ramen för samverkansorganet Mera Skog. Det är en samverkan för den skogliga och skogsindustriella sektorn i länet som strävar efter att öka kunskaperna om, och intresset för, skogen och alla dess värden. Mera Skog i Västerbotten riktar sig med sin informerande verksamhet till ett flertal målgrupper i samhället: lärare och elever i skolan, från förskola till gymnasium, studie- och yrkesvägledare, lärarstuderande och beslutsfattare. Verksamheten är riktad mot elever, lärare och lärarstuderande bedrivs i överensstämmelse med skolans läroplaner och på skolans villkor i enlighet med Skogen i Skolans mål.

Skogforsk

Skogforsk- anordnar varje år nationella samverkansmöten mellan skogsbruk och myndigheter gällande kulturmiljö. De producerar och förvaltar också Skogskunskap som är ett samarbete mellan skogsbruket och myndigheter. I Skogskunskap finns en utbildningsmodul som berör kulturmiljö. De

---

⁷ Gömma/skattkammare på umesamiska

⁸ Umesamisk stavning

producerar infomaterial om hur man ska bedriva skogsbruk inom kulturmiljöer och filmer som visar exempel på hur man ska avverka inom kulturmiljöer.

Skogsstyrelsen

Skogsstyrelsen utbildar många hundra skogsentreprenörer, avverkningsplanerare och övriga tjänstemän i kulturmiljövård varje år.

Universiteten

På Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) i Umeå bedrivs skogshistoriska studier över äldre tiders skogsbruk och äldre tiders infrastruktur inom skogsbruket. Här finns också Sveriges enda professur i skogshistoria. Umeå universitet bedriver också forskning med skogshistorisk anknytning, bl.a. inom forskningsnoden Vaartoe (Centrum för samiska forskning).

Inom arkeologiämnet sker varje år undersökningar av lämningar som ligger i skogen eller som har anknytning till skogen. Aktuella forskningsfrågor för skogsanknutna lämningar har presenterats i Länsstyrelsen i Västerbottens arkeologiska handlingsprogram (Karlsson 2014). I mindre skala sker undersökningar i rent forskningssyfte.

2. Värden som kulturmiljövården i Västerbottens skogar skapar idag

Ekonomiska värden

På ett ekonomiskt plan handlar kulturarvets förtjänster bland annat om att kunna omsätta värdet av historiska platser till en socialt och ekologiskt hållbar turism. Kulturarvets värde kan också uttryckas i termer av att kulturarvet skapar arbetstillfällen inom besöksnäringen men även för hantverkare, landskapsvårdare, arkeologer med flera. I förlängningen kan vård och förvaltning av byggnader, fornminnen och landskap leda till att en region får ökad attraktionskraft i form av till exempel fler besökare eller högre värderade bostäder (Riksantikvarieämbetet 2017).

Kulturmiljövården

Kulturarv finns överallt där människor har levt. Dessa spår kan spänna från det mest vardagliga i form av en betad hage, en arbetsplats i en äldre byggnad till storslagna monument som lockar besökare från hela världen. Spåren har ett kunskapsvärde eller vetenskapligt värde, men också ett pedagogiskt värde. De kan användas för att berätta något om den tid som varit, men också något om vad vi värdesätter idag och varför. Ett kulturarv som bevaras, används och utvecklas spelar en viktig roll i arbetet för en hållbar samhällsutveckling (Riksantikvarieämbetet 2017).

I Västerbotten finns en stor del av fornlämningarna och kulturmiljöerna i skogen. Här finns lämningar som visar hur bland annat samer, jägare, jordbrukare och det tidiga skogsbruket använt sig av skogens resurser. Större delen av Västerbottens läns historia finns endast representerad i de lämningar som finns i skog. I stort sett är det endast historien från 1700-talet och framåt som har skrivna källor och är dokumenterad.

I det samiska kulturlandskapet finns lämningar efter såväl jakt, fiske, insamling som renskötsel. Även nybyggen och småjordbruk hör hemma i detta landskap, liksom samlingslokaler, föreningshus, kapell och kyrkstäder. Det samiska kulturarvet består inte heller bara av fysiska lämningar. Minst lika viktigt är det så kallade immateriella kulturarvet, dvs. allt det som inte lämnar några synliga spår efter sig. Alla berättelser och traditioner, alla viktiga platser, de gamla namnen på fjäll och myrar, alla människor som nyttjat markerna – alla är lika värdefulla beståndsdelar i det samiska kulturlandskapet (Ljungdahl 2017).

Kulturmiljövården skapar förutsättningar för att dessa kulturella värden långsiktigt kan finnas kvar och ger möjligheter för alla att uppleva dem, få kunskap om dem och förstå dem.

Natur- och miljövården

Kulturarvets miljömässiga värden bygger till stor del på att kultur och natur är nära sammanbundna och genom tiderna har utvecklats i växelverkan med varandra. Dessa delar går ofta hand i hand, exempelvis genom att skötseln av kulturmiljöer många gånger gynnar biologisk mångfald. Kulturmiljöarbetet bidrar också till en ekologiskt hållbar samhällsutveckling genom att möjliggöra återanvändning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi (Riksantikvarieämbetet 2017).

Bevarande och skötsel av kulturlämningar och -miljöer – som t.ex. räningsmarker, fåbodar, skogstorp med öppna och tidigare betade marker, stenrösen, äldre träd, bevattningsdiken, renvallar och samiska visten – är avgörande för den biologiska mångfalden i landskapet och i synnerhet för många sällsynta växt- och djurarter.

Sociala värden

Spåren i landskapet är eller utgör viktiga källor till förståelse av de historiska händelseförloppen som lett fram till dagens samhälle. De spår som försvinner är borta för alltid och kan inte nyttjas av framtida generationer. Riksantikvarieämbetets medborgarenkät 2016 ger en bild av att det förflutna är något många ofta bär med sig in i samtiden och använder för att tolka vår nutid. Resultatet visar att många uppfattar kulturarv som angeläget för att förstå samtiden, sig själv och att känna gemenskap med andra människor (Riksantikvarieämbetet 2017).

I Västerbotten finns ett omfattande lokalt engagemang för att bevara, använda och utveckla länets kulturarv. Kulturarvet bidrar därigenom också till att forma och omforma lokala identiteter. Kulturmiljöerna har även potential att ge pedagogiska upplevelser, möjligheter till integrering och delaktighet, samt bidra till kunskapsuppbyggnad av skogens historiska skeenden genom forskning och dokumentation. För urfolk besitter kulturmiljöer ett särskilt värde i överföringen av traditionell kunskap mellan generationer.

Hälsa och välbefinnande

För hälsa och välbefinnande är skogen en viktig rekreationsmiljö. Genom att t.ex. bevara de kulturella spåren som äldre färdvägar utgör i skogen bevaras också möjligheter för upplevelse av och tillgängligheten till skogen. Att fysiskt tillrättalägga och tillgängliggöra kulturmiljöer i skogsområden skapar platser där allmänheten kan uppleva både skogen och kulturmiljöerna samlat. Studier visar att hälsan främjas av att vistas i skog och att kulturmiljöer kan ge en ytterligare förstärkning av upplevelsen (Dolling m.fl. 2017).

Regional utveckling

En bygd rik på kulturmiljöer bibehåller sin attraktivitet och kan bidra till ett samhälle där människor vill stanna och medverka till en positiv befolkningstillväxt. Därmed har kulturmiljöer potential att bidra till både kulturella ekosystemtjänster och regional tillväxt och utveckling.

Bevarade, levandegjorda och tillgängliggjorda kulturmiljöer – både i och utanför skogen – utgör unika och viktiga besöksmål för turismnäringen, inte minst de naturbaserade besöksnäringföretagen. Allt från samiska härdar, skogskojor, museer, bevarade träindustriella byggnader och miljöer och försöksparker, utgör intressanta besöksmål.

Även om det framförallt är inhemska turister som besöker kulturmiljöer i Sverige visar även utländska turister ett allt större intresse för historiska platser. En undersökning av VisitSweden⁹, som marknadsför Sverige som resmål, visar att potentiella Sverigebesökare ofta söker på internet efter sådant som relaterar till historia och kulturarv när de planerar sin Sverigeresa. När utländska turister väl kommer till Sverige besöker de också ofta kulturmiljöer (Riksantikvarieämbetet 2017).

Agenda 2030

Kulturmiljövården i länets skogar bidrar till flera av FN:s globala hållbarhetsmål i Agenda 2030, i synnerhet till mål nr 3 (God hälsa och välbefinnande) och nr 15 (Ekosystem och biologisk mångfald).

---

⁹ <http://www.mynewsdesk.com/se/visitsweden/pressreleases/detta-googlar-utlaenska-turister-paa-om-sverige-1452675>

3. Hinder och utmaningar

Skador i samband med skogsbruk

Skogsbruket är det största hotet för kulturlämningar i skogen. Trots ett starkt lagskydd skadas ofta forn- och kulturlämningar i samband med skogsbruk. Inventeringar utförda 1998–2015 visade ingen förbättring under perioden. Orsakerna till skadorna är många, bland annat felinprickade lämningar i kulturmiljöregistret, missar vid planering av området inför avverkningsanmälan, många inblandade personer vid avverkning och markberedning, samt brister i maskinförarnas utbildning (Fogelberg m.fl. 2016; Riksantikvarieämbetet 2017).

2019 noterades dock det lägsta antalet skador på forn- och kulturlämningar på riksnivå i samband med skogsbruk sedan Skogsstyrelsen började sin uppföljning 2012. Det som skett är framförallt att den lägsta formen av skada – påverkan – har minskat. De andra skadenivåerna – skada och grov skada – ligger i stort sett oförändrade. Norra Norrland som 2018 hade en låg andel skada och grov skada på forn- och kulturlämningar (12 procent) ökade sin skadenivå 2019 (18 procent). Andel lämningar utan påverkan i norra Norrland har därmed också minskat från 69 procent till 63 procent. Den enskilt största orsaken till skador är markberedning, följt av körskador (Skogsstyrelsens webbplats).

Skogsstyrelsen konstaterar att utbildning är den enskilt största faktorn till minskade skador. De företeg som utbildat i kulturmiljövård i alla led, från röjare upp till chefsnivå, har en tydlig påverkan på resultatet på landsdelsnivå. För att markera att det finns en kulturlämning i skogen eller på ett hygge används så kallade kulturstubbar, träd som kapats i 1,3 meters höjd. Det har visat sig vara en effektiv metod att minska skadorna. Där kulturstubbar placerats utanför och runtomkring kulturlämningen på ett tydligt sätt, minskar skaderisken betydligt mot att inte märka ut kulturlämningarna med någon kulturstubbe alls. Användningen av kulturstubbar ökar i alla landsdelar, visar Skogsstyrelsens inventering. Att länsstyrelserna skrivit beslut om hänsyn till fornlämningar har också visat sig betydelsefullt för antalet skador. I de fall där det finns ett beslut ligger andelen skadade lämningar på 6 procent jämfört med 21 procent där inga beslut tagits. (Skogsstyrelsens webbplats).

Bristfälliga kunskapsunderlag

Idag finns två digitala databaser där kända lämningar är registrerade: Fornsök (FMIS) och Skog & Historia. Även om databaserna innehåller många lämningar är det fortfarande mycket som saknas. Skogsstyrelsen uppskattade 2014 att ca 80 procent av skogsmarken inte var tillräckligt inventerat, motsvarande siffra för 2019 var ca 75 procent. Det gäller framför allt norra Sveriges inland (Skogsstyrelsen 2014; Lundh 2019).

Att skogsägare och de som utför skogsbruksåtgärder ofta saknar lokalkännedom om de platser där föryngringsåtgärder utförs bidrar till att kulturlämningar oftare skadas och att respekten för de kända kulturmiljöerna kan vara lägre.

Begränsade resurser

Ett hinder för att utveckla större värden kring det skogliga kulturarvet, kulturmiljöer i skogen och i tätorternas skogliga miljöer, är bristen på ekonomiska och personella resurser. Begränsade resurser leder till att utveckling och brukande av kulturmiljöerna förhindras. Nätverk och personliga kontakter som kan leda till ett utvecklat bruk existerar, men möjligheterna för att utveckla dem uteblir också på

grund av resursbrist. Avsaknaden av personella resurser innefattar inte endast kulturmiljökompetens, informatörer skulle exempelvis också kunna bidra till att kulturmiljöområdet oftare syns i mediabruset.

Den svenska djupa skogliga förankringen och skogens betydelse speglas inte på nationell nivå i det svenska museilandskapet – det skogshistoriska perspektivet är kraftigt eftersatt. Skogsmuseerna har väldigt begränsade resurser och små möjligheter att bidra som det ser ut idag. Skogsmuseet i Lycksele är det enda helårsöppna skogsmuseet i landet, med en någorlunda stabil organisation. Det finns ett stort behov av att resurser tillförs för att knyta samman berättelserna om skogarnas kulturarv med skogarnas betydelse nu och i framtiden. Skogsmuseerna med Lycksele i frontlinjen måste ges förutsättningar att använda och utveckla det skogliga kulturarvet i offensiva satsningar som främjar kunskap, kulturupplevelser och besöksnäring.

I den regionala miljömålsuppföljning för Västerbotten konstateras att våtmarkers kulturhistoriska värden uppmärksammas i mycket liten utsträckning och kulturhistoriska värden riskerar att förfalla allt mer. Skydd och vård av kulturhistoriska värden på våtmarker behöver få större uppmärksamhet. Det behövs resurser för både kartläggning, skydd och vård av kulturmiljöer (Länsstyrelsen 2019). Ett exempel där man hittat lämningar på våtmarker är de så kallade ekorrhällorna som återfunnits på myrar i Fredrika (Skogsstyrelsen 2013).

4. Möjligheter

Västerbottens har ett rikt skogligt kulturarv och många aktörer som på olika sätt är engagerade i, och jobbar med, kulturmiljövård. Länets kulturmiljövård har därför en stor potential för att beskriva, berätta om och levandegöra Västerbottens förhistoria och historia – för unga och gamla, kvinnor och män, boende och besökare, personer födda i Sverige och utrikes födda, etc. Kulturmiljövården kan också bidra till att skapa förståelse och intresse för skogen och skogssektorn i Västerbotten, och därigenom öka de skogliga näringarnas möjligheter att rekrytera kompetenta medarbetare och skapa affärer.

Minskade skador i samband med skogsbruk

Förslag insatser och åtgärder

- *Utbildning.* Fortsatt utbildning av skogsbrukets aktörer om forn- och kulturlämningar i skogsmark.
- *Kulturmiljökompetens.* Skogsbolag bör öka sin kulturmiljökompetens, t.ex. genom att anställa egna kulturmiljöspecialister eller anlita konsulter, för att kunna läsa kulturlandskapet, identifiera forn- och kulturlämningar samt lokalisera okända lämningar, eftersom även dessa är skyddade av lagstiftningen.
- *Målbilder.* Arbetet med skogssektorns gemensamma målbilder för kulturmiljöer behöver utvecklas för att fullfölja de goda initiativ som påbörjats. Målbilder för miljöhänsyn i skogen avseende fornlämningar behöver tas fram liknande de som är framtagna för övriga kulturhistoriska lämningar.
- *Markberedning.* Skonsammare metoder för markberedning bör utvecklas.
- *Kulturmiljövårdsavtal.* Skyddet av och hänsynen till kulturmiljöer kan öka genom inrättande av kulturmiljövårdsavtal (jämför naturvårdsavtal). Så väl enskilda markägare som större företag skulle genom sådana avtal kunna – med stöd av kompetensen inom kulturmiljövården – vårda och utveckla kulturmiljövården i sin närmiljö, med en lokal kunskapsbas och lokal förankring.
- *Vård och uppföljning.* Myndigheternas och skogsbrukets rutiner för vård av kulturmiljöer i skogen, samt uppföljning, bör utvecklas. Vården kan även öka genom att kringvården i anslutning till kulturmiljöer uppmärksammas.
- *Berättelser och historier.* Uppfattningen av värdet på kulturmiljöer i skogen är varierande hos de som brukar skogen. Vissa kulturmiljöer anses ha högre status medan andra anses ha lägre. Det leder till att respekten för kulturmiljöerna varierar. Berättelser och historier (det immateriella kulturarvet) kan användas för att berika de lämningar som anses ha lägre status.

Bättre kunskapsunderlag och mer resurser

Förslag insatser och åtgärder

- *Fackmässiga inventeringar.* Skogen är vårt största kulturlandskap och de kulturella värdena kan öka genom att fackmässiga inventeringar av lämningar i skogen återupptas (t.ex. Skog & historia, Fornminnesinventering). Framför allt bör insatser göras i områden i skogslandet och fjällnära skogsområden som tidigare inte inventerats. En säkrare positionering av skogliga lämningar skulle också leda till att skogsnäringen får lättare att ta hänsyn till värdena i samband med avverkning och föryngringsåtgärder. Viss byråmässig granskning och förbättrad positionering av tidigare registrerade kulturmiljöer har fått ökade möjligheter genom digitala kartunderlag. Idag saknas dock personella resurser för att realisera detta i praktiken.
- *Tipsregister.* Genom att utveckla digitala möjligheter för allmänheten att rapportera in miljöer och berättelser kan både kunskapen och medvetenheten om kulturmiljöerna öka. Med möjligheten att registrera kulturmiljöerna ökar allmänhetens delaktighet i kulturmiljöarbetet. Förslagsvis kan ett "tipsregister" skapas, gärna i form av en app till mobiltelefonen där geografisk position, foto och en enklare beskrivning kan anges.
- *Kartläggning på museerna.* I en kartläggning av skogens alla värden bör föremål, fotografier, uppteckningar och byggnader i skogsmuseer inbegripas – kulturarvet finns både i skogen och på museerna!
- *Skogsmuseer som arena.* Skogsmuseerna, med Lycksele i spetsen, bör även ges ett nationellt uppdrag som arena för kunskap, kulturupplevelser och fri åsiktsbildning. Uppdraget bör tilldelas statliga medel, exempelvis inom ramen för det nationella skogsprogrammet.
- *Resurser till museer.* Samtliga museer som arbetar med kulturarv i skogen behöver tillföras mer resurser och kompetens för att bli väl fungerande museer.

Forskning och kommunikation

Förslag insatser och åtgärder

- *Centrumbildning.* Ett eller flera skogsmuseer borde knytas till en ny centrumbildning för mångbrukande av skog. Museerna har material som berättar om mångbruk av skog och kan aktivt samla in ytterligare material (föremål, intervjuer, fotografier etc.) i anslutning till forskningen. Skogsmuseer är också viktiga för att skogliga forskningsresultat ska kunna tillgängliggöras/visualiseras för civilsamhället.
- *Utbildningskampanjer.* Informations- och utbildningskampanjer om det västerbottniska kulturarvet riktade mot olika målgrupper, t.ex. skolan och skogsbruket, kan öka medvetenheten och kunskapen om skogens kulturarv och hur hänsyn ska visas och/eller hur utveckling kan göras (jämför kampanjen på 1990-talet "Kulturmiljövård i skogen").
- *Storymaps.* Turismföretagare som nyttjar vissa områden kan utveckla sin verksamhet genom att också visa fram forn- och kulturlämningar. Nya tjänster kan utvecklas hos kulturmiljöföretag för att erbjuda framtagande av guideunderlag (t.ex. storymaps) för turismföretagarna. Storymaps skulle också kunna vara en tjänst som Länsstyrelsen och museerna utvecklar för att tillgängliggöra utpekade kulturmiljöer. Alla tiders-mötena skulle

kunna fungera som en brobyggare mellan dessa verksamheter. Särskild inbjudan skulle kunna skickas till lokala turismföretagare för att skapa just den här kontaktytan.

- *Belysning av skogsnäringens historia.* Det finns en möjlighet att belysa skogsnäringens egen historia genom ökade insatser i anslutning till redan tillrättalagda kulturmiljöer. T.ex. hur har kolet till verksamheten i Olofsfors bruk skapats? Kolbottnar i anslutning till bruket kunde synliggöras bättre för att besökare ska få en förståelse för hur hela landskapet påverkades och nyttjades av bruket.
- *Utvecklat samarbete.* Ett utvecklat samarbete mellan organisationer, företag och myndigheter (forskningen, skogsnäringen, skogliga utbildningar, museer, hembygdsrörelsen, byaföreningar, Sametinget, länsstyrelsen, Skogsstyrelsen m.fl.) kan ge en ökad kunskapsuppbyggnad och en förstärkning av kulturmiljövärdena genom att värdena uppmärksammas och synliggörs från olika håll.
- *Internationell marknadsföring.* Omvärlden behöver få en tydligare bild av vad Sverige och den svenska skogssfären står för och erbjuder. Museer och utställningar kan på plats i Sverige berätta om hur vi arbetar med skog och hållbar utveckling för utländska besökare – både turister och bransch- folk.
- Anläggande av representativa visningsmiljöer både fysiskt och med digitala verktyg.
- Kvalitetssäkring och utveckling av turistiska produkter genom att anpassade utbildningar skogslandskapets kulturmiljöers berättelser kan erbjudas olika målgrupper.
- Event som handlar om skog/kultur kan också erbjuda möjligheter framåt och stärka skogslänet Västerbotten.
- Träslöjden, som vilar på lång tradition har potential att profilera skogslänet VBN

Andra möjligheter

Förslag insatser och åtgärder

- *Skogsstrategi.* Det är viktigt att den regionala skogsstrategin hakar i andra måldokument och direktiv, till exempel den regionala kulturplanen och den regionala utvecklingsstrategi (RUS). De regionala strategierna ska exempelvis stödja Skogsmuseet i Lyckseles uppdrag och strävan mot ett nationellt skogligt museiansvar med möjlighet till ökad statlig finansiering.
- *Kulturmiljöprogram.* Kommunernas kulturmiljöprogram skulle kunna vara en ingång till att ytterligare utveckla kulturmiljövärden.
- *Integration.* Det finns en stor möjlighet att använda kulturmiljön som en resurs i integrationsarbetet för barn och vuxna där gemensamma erfarenheter kan leda till en vi-känsla i en ny hembygd. Hembygdsrörelsen är på många platser en aktiv lokal part för att förverkliga detta, och museerna har ett uppdrag att arbeta med kulturmiljön som en resurs i integrationsarbetet.

Referenser

Dolling, A., Nilsson, H. And Lundell, Y. 2017. Stress recovery in forest or handicraft environments – An intervention study. ScienceDirect, Volume 27, October 2017, Pages 162-172

- <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S161886671730465X>

Fogelberg, K., Lundh, G., Mårtensson, T. och Sundkvist, A. 2016. *Kulturarv i skogen*. Skogsstyrelsen Meddelande 5 2016

- https://shop.textalk.se/shop/9098/art77/46157877-37451b-Kulturarv_i_skogen.pdf

Karlsson, Nina 2014. *Arkeologiskt handlingsprogram för Västerbottens län*. Länsstyrelsen Västerbotten Meddelande 9 2014

Ljungdahl, Ewa 2017. *Det samiska kulturlandskapet*.

- <http://www.samer.se/2250>

Lundh, Göran 2019. *Kulturmiljövård – en självklar del i skogslandskapet*. Skogsstyrelsen rapport 2019/20

- <https://www.skogsstyrelsen.se/globalassets/om-oss/publikationer/2019/rapport-2019-20-kulturmiljovard---en-sjalvklar-del-i-skogslandskapet.pdf>

Länsstyrelsen 2019. *Regional årlig uppföljning av miljömålen 2019 – Västerbotten*

- <http://extra.lansstyrelsen.se/rus/Sv/råu/Västerbottens%20län/Documents/Västerbotten%20RÅU%202019.pdf>

Nordin Jonsson, Åsa 2010. *Árbediethu (Árbbediehtu/aerpimaahtoe)*. *Samtingets policydokument för traditionell kunskap*.

- <https://www.sametinget.se/26119>

Riksantikvarieämbetet 2017. *Räkna med kulturarvet*. *Kulturarvets bidrag till en hållbar samhällsutveckling*.

- <https://www.raa.se/app/uploads/2017/08/räkna-med-kulturarvet.pdf>

Skogsstyrelsen 2013. *Kulturarv i gammelskog*

- <https://www.skogsstyrelsen.se/globalassets/projektwebbplatser/boken-kulturarv-i-gammelskog.pdf>

Skogsstyrelsen 2014. *Målbilder för god miljöhänsyn*. *Enkel handledning till kulturmiljövården*.

- <https://www.skogsstyrelsen.se/globalassets/mer-om-skog/malbilder-for-god-miljohansyn/malbilder-kulturmiljoer/kulturlamningar-alla-faktablad-samlade-i-en-pdf.pdf>

SOU 2012:37. *Kulturmiljöarbete i en ny tid*

- <https://www.regeringen.se/49bb96/contentassets/11965336b98b4e0b85be06d0f5752a11/kulturmiljoarbete-i-en-ny-tid-sou-201237>

Webbplatser

Lycksele skogsmuseums webbplats. *Forskning*

- <https://skogsmuseet.se/forskning>

Lycksele skogsmuseums webbplats. *Skogshistorisk forskning*

- <https://www.skogsmuseet.se/forskning>

Riksantikvarieämbetet webbplats 1. *Miljömål*

- <https://www.raa.se/samhallsutveckling/hallbar-samhallsutveckling/miljomal/>

Riksantikvarieämbetets webbplats 2. *Biologiskt kulturarv*

- <https://www.raa.se/kulturarv/landskap/biologiskt-kulturarv/>

Skogsstyrelsen webbplats. *Rekordfå skador på fornlämningar i skogen*

- <https://www.skogsstyrelsen.se/nyhetslista/rekordfa-skador-pa-fornlamningar-i-skogen/>